
MILOŠ NEMANJIĆ

IZMEĐU PROŠLOSTI I BUDUĆNOSTI*

Ako sadašnjost shvatimo kao budućnost jedne prošlosti, odnosno prošlost jedne budućnosti, onda nema značajnijeg pitanja od toga kako ćemo proživeti svoju sadašnjost i kao prošlost i kao budućnost. Naravno, stalo nam je do budućnosti, ali treba živeti ovde i sada sa svim onim što je bilo i pripremati sutra u kome će biti prisutno i ono što je danas a što je bilo juče. Otuda izuzetan značaj tumačenja pojma i tradicije i kritike. Nije bilo malo različitih i protivrečnih tumačenja i jednog i drugog pojma, jer oba izražavaju upravo odnos čoveka prema vremenu i društvu u kome živi, prema kontinuitetu koji je i stalni diskontinuitet. Od pozicije tumača — lične, grupe, društvene — zavisi šta će dominirati u tumačenju — da li će akcenat biti na prošlosti kao konstituentu sadašnjosti i na odbrani sadašnjeg kao nespornog konstituenta budućnosti ili na ljudskom delanju koje u skladu sa određenim vrednostima stalno doprinosi izgrađivanju ljudskog sveta.

Često se pozivamo na tradiciju, smatramo da smo siromašni ako u određenim ljudskim i društvenim ispoljavanjima nema oslonca na provereno iz prošlosti, trudimo se da već u sadašnjosti stvorimo nešto što će biti zaloga tradicije, ispoljavamo zabrinutost ako je tradicija ugrožena, napadnuta ili osporena. U tom smislu, tradicija postaje zaštitni znak, zaloga prošlosti i garant budućnosti.

U istoj meri, međutim, tradiciju uzimamo kao oznaku za preživelo, kao nastojanje da se po svaku cenu sačuva duh prošlosti, kao odbranu pred nepoznatom budućnošću, kao zaštitu od nesigurne sadašnjosti. Jednom rečju, u ovakvom tumače-

*) Povodom knjige Muharema Pervića *Tradicija i kritika*, izdanje „Grafos”, Beograd, 1977, str. 143.

nju tradicija se javlja kao brana pred promena-
ma, kao konzervativna sila koja koči progres,
nešto što treba savladati da bi se izgradilo no-
vo i sl.

Šta je onda tradicija? Kakva je njena socijalna
funkcija? Da li tradiciju, u bilo kom domenu
društvenog života, jednostavno treba odbaciti ili
preispitati? Potrebna nam je, očigledno, kritička
refleksija i samog pojma i pojave koju označava.

Ništa manje nisu ni teškoće prilikom upotrebe
izraza kritika. Šta je to kritika? Upotrebljavaju-
ći ovu reč često mislimo na sasvim različita zna-
čenja. Da li je kritika negacija nekih pojava, u
detaljima ili u celini? Ukazujemo li kritikom na
nesavršenost ljudskih proizvoda, bilo koje vrste
da su — materijalni ili duhovni? Znači li kritika
isticanje jednih a zanemarivanje drugih vredno-
sti? Kritikujući uverenja pojedinih ljudi, želimo
li da osporimo i celokupni integritet određenih
ličnosti?

Naravno, zavisno od oblasti društvenog života,
kritika se javlja kao književna, umetnička ili
sportska, kao kritika svakidašnjeg života ili kao
kritika pojedinih nauka. U svim ovim slučajevima,
međutim, ostaje osnovno pitanje — šta kriti-
ka želi da postigne u odnosu na svoj predmet?

Čini se da jedna knjiga, koja se pojavila prošle
godine, upravo sadrži refleksiju o ova dva pojma
— i o pojmu tradicije i o pojmu kritike. Ova
knjiga, čiji je autor književni i pozorišni kriti-
čar i esejista Muharem Pervić, sistematski ispi-
tuje značenja oba ta pojma. Vrednost tog ispiti-
vanja nije u nekom akademskom presuđivanju
koje je značenje adekvatnije — u lingvističkom
ili filozofskom smislu reči. Poduhvat je, rekao
bih, mnogo značajniji — teorijski relevantan on
postaje i praktično proverljiv. Nudeći nam od-
ređena značenja i pojma tradicija i pojma kriti-
ka, Pervić nas poziva i na promenu odnosa pre-
ma ljudskoj i društvenoj stvarnosti, odnosno na
promenu našeg angažmana prema ljudskoj i dru-
štvenoj stvarnosti — i to je najveća vrednost ove
knjige.

Pojmu tradicije Muharem Pervić je u ovoj knjizi,
istina, pristupio s obzirom na umetnička dela, na
njihovo tumačenje i na mogućnost aktualizacije
njihovog značenja, ali ta razmatranja imaju i
mnogo šire značenje.

Tradicija pre svega nije oživljena prošlost, proš-
lost prenetu u sadašnjost da bi bila sačuvana za
budućnost — makoliko ovo prenošenje bilo se-
lektivno. Tradicija je — po Perviću — „reflek-
sija koja savlađuje prošlost” (str. 7). To, među-
tim, nije refleksija koja savlađuje prošlost da
bi je obezvređila ili negirala. „Refleksivnost”

tradicije u odnosu na prošlost se javlja u tom smislu što nam prošlost čini prihvatljivom i sa gledišta sadašnjosti i sa gledišta budućnosti. Ostajanje u predelima prošlosti bilo bi u suprotnosti sa osnovnim smislom ljudskog života — sa stalnom težnjom ka razvoju. Potreba za samoaktualizacijom o kojoj govore savremeni antropolozi i socijalni psiholozi, u direktnoj je suprotnosti sa shvatanjima tradicije kao konzerviranja određenog stanja, zadovoljstva postignutim, odustajanja od daljeg tragalaštva. „Tradicija je neprekidno ostvareni dajalog prošlosti koja se gubi, sadašnjosti koja tek što nije, i budućnosti koja tek što nije počela” (str. 7). Znači, prošlost uvek ima šta da ponudi, ali šta će od toga ostati u sadašnjosti za budućnost, zavisi od otvorenosti spomenutog dijaloga, odnosno od sadržaja tog dijaloga.

Primenjeno na umetnička dela, odnosno na komunikaciju sa njima, pitanje tradicije postaje još mnogo složenije. „Nema sumnje — kaže Pervić — da razumevanje u istorijskoj perspektivi deformiše aktuelno razumevanje jednog dela, i da, u ovom smislu, uspostavljanje tradicije kao sistema međupovezanosti, izobličava razumevanje pojedinih dela, kao što je neosporno da pojedinačna dela uplivišu na tradiciju kao međukaciju i duh posredovanja među davnim i davnim vrednostima.” — (str. 9).

U kom smislu je onda uopšte moguće razumevanje umetničkih dela nastalih u prošlosti? Prihvatamo li uvek ista značenja, tradicijom utvrđena, ili ta značenja proširujemo i obogaćujemo u stvaralačkom aktu razumevanja? Muharemu Perviću pokreće u tom pogledu jedno teorijski vrlo značajno pitanje — da li je tradicija lanac Istorodnog. Ukoliko bi bila to — a to je jedan od raširenih vidova mistifikacije — izgubila bi se iz vida „različitost funkcija elemenata koji se uzimaju kao istovetnost” (str. 12—13). Pozivanje na tradiciju u ovom slučaju znači priznavanje važnosti samo jedne interpretacije u ime nepromenljivog smisla. Ne shvata se da promena značenja podrazumeva promenu i subjekta interpretacije i načina interpretacije umetničkog dela. Pitanje je koliko umetničko toliko i društveno. Ne priznati promenu u funkciji umetničkog dela, znači okameniti temu i svesti je na značenjski iscrpljeni predmet. Imajući stalno u vidu književnu pojavu, Pervić kaže da „književno u kojem je smisao uvek poslednji smisao nosi još žive i aktivne tragove romantičarski mišljene umetnosti, u kojoj je tradicija nešto čisto substancijalno, zajedništvo i identitet koji isključuju sve diferencijalne elemente, duh Jedinstva kao apsolut koji hoće da nas uveri da se smisao ponavlja, umesto da nam pokaže kako se još može da stvara” (str. 12—13).

Prelazeći u sferu sociološke relevancije, ovo razmatranje direktno dovodi u vezu umetničko delo i čitaoca kao dva stalno promenljiva i uslovljavajuća činioca. „Ako je napisano promeni čitaoca, sada čitalac menja napisano, omogućujući mu njegov dalji, drugi ili treći život. Tradicija je ova interferencija vremena u pesnikovoj retorici.” — (str. 16).

Tradicija, dakle, nije i ne može da bude izvlačenje samo jednog i zauvek utvrđenog smisla ljudskog duhovnog proizvoda. Govoreći u pojmovima „otvoreno” i „zatvoreno” umetničko delo, i drugi autori su, kao Umberto Eko na primer, ukazivali na ovaj problem. „Svako umjetničko djelo predstavlja se kao predmet za jednu beskrajnu degustaciju. Za umjetničko djelo je tipično da se ono postavlja kao neiscrpan izvor iskustva, koja, osvetljavajući ga, izazivaju pomaljanje njegovih uvek novih vidova.”¹⁾ Malo ko je, međutim, tako jasno i nedvosmisleno povezao ovaj problem sa problemom tradicije i u društvenom i u umetničkom smislu kao što je to učinio Muharem Perović u ovoj knjizi.

Pojam kritike, u Perovićevom tumačenju, umnogome korespondira sa pojmom tradicije — utoliko bar što „refleksija koja savlađuje prošlost” podrazumeva kritiku. Shvatanje kritike je, međutim, mnogo značajnije za celokupan odnos čoveka prema svetu — i u sferi mišljenja, i u sferi delanja. Muharem Perović je u tumačenju kritike, po mom mišljenju, na najizvornijem tragu Marksovog shvatanja ovog pojma. „Kritika je — u ovom tumačenju — proces razvitka, izraz spoznaje granice ispitivanih predmeta, to jest oblika u kojima se ovi predmeti javljaju i realizuju istorijsko postojanje.” — (str. 96). Uloga kritike se u ovom slučaju vidi kao neophodna ljudska delatnost koja doprinosi tome da pre svega postanemo svesni neizbežnih „grešaka” — namernih ili nenamernih — u proizvodnji i tumačenju ljudskog sveta, a onda i da, koliko je to moguće, korigujemo te greške ili bar da ih ne ponavljamo. Kritika se javlja ne zato da pokaže kako je nešto bezvredno i za odbacivanje, već zbog toga da ukaže na to šta je u nečemu vredno i dostojno pažnje. „Za Marksa kritika nije prosto delatnost koja predmet dovodi u pitanje, ona svoj predmet ne poništava već ga modelira, razvija u njemu značenja, artikuliše njegove virtualne realnosti, razvija oblike njegovog postojanja.” — (str. 99). Suština kritike upravo jeste u ovom razvijanju značenja, razvijanju oblika postojanja. U tom smislu kritika je konstruktivna a ne destruktivna ljudska misaona delatnost — čak i kad odbacuje bezvredno, jer to čini u ime vrednog koje je prisutno gotovo u

¹⁾ Umberto Eko, *Otvoreno djelo*, Sarajevo, „Veselin Masieša”, 1965, str. 63.

svakom ljudskom proizvodu. Najveći značaj o- vako shvaćene kritike je upravo u tome što pre- mošćuje nesklad između delatnog i teorijskog, jer delatnom vraća svest o ograničenjima sa ko- jima se neizbežno suočava i o još nedosegnutim mogućnostima, a teorijskom nudi proveru u od- nosu na ljudsku korisnost svega što nastaje. „Otkloniti privid, prevazići ideološko za Marksa znači otelotvoriti teoriju, prevazići podelu na te- orijsko i praktično.” — (str. 102). Ova podela je nastala kao posledica radikalne društvene po- dele rada — podele poznate kao podele na umni i fizički rad. Marks i Engels su to izrazili slede- ćim rečima: „Počev od toga trenutka svest može zaista da uобрази da je nešto drugo nego svest o postojećoj praksi, da ona može stvarno da pred- stavlja nešto a da ne predstavlja ništa stvarno, počev od toga trenutka svest je u stanju da se emancipuje od svega i da pređe na stvaranje 'čiste' teorije, teologije, filozofije, morala...”²⁾

Prema tome, ovu podelu, nasuprot pojednostav- ljenim tumačenjima, upravo treba shvatiti i kao podelu na teorijsko i praktično. U takvoj podeli praktično, zahvaljujući delovanju određenih dru- štvenih snaga, biva lišeno teorijskog smisla, svog misaonog korektiva, a teorijsko ostaje da lebdi u sferi čiste misli koja neće (prividno) da ima veze sa praktičnim. „Otuda kritika u duhu dija- lektičkog materijalizma ukida misao kao misao, kulturu kao kulturu, filozofiju kao filozofiju” — (str. 102). I misao, i kultura i filozofija u ovom slučaju nastavljaju da vrše svoju sasvim izme- njenu funkciju — one postaju neodvojive od in- tegralnog procesa proizvodjenja ljudskog sveta.

Problem subjekta koji ostvaruje to jedinstvo postaje jednim od fundamentalnih problema sa- dašnjeg i budućeg vremena. „U kritičkom miš- ljenju kakvo je Marksovo ne otkriva se samo realnost već i iluzije mišljenja. Kultura bez au- tentičnog stvaralačkog subjekta ne može da 'pro- čita' građansku kulturu, niti da je se oslobodi.” — (str. 112). „Pročitati” građansku kulturu u ovom slučaju znači skinuti sa nje veo lažne univer- zalnosti, razotkriti smisao nepromenljivih vred- nosti i otkriti privid njene službe višim duhov- nim interesima. Izrazivši najdoslednije društve- nu podelu rada razvijenog građanskog društva, građanska kultura se suočila upravo sa ograni- čenjima tog društva, pa samim tim i sa svojim ograničenjima. Ova kultura je ostala kultura gra- đanske klase uprkos svom obraćanju univerzal- nom čoveku. Univerzalni čovek ostaje iza hori- zonta građanskog sveta i građanske kulture, pa stoga ni ova kultura ne dopire do njega. Po- trebno je probiti ovaj klasni zid da bi se dospelo do nove kulture, a kritika, čiji je subjekt prak-

²⁾ Marks—Engels, *O književnosti i umetnosti*, Beograd, „Kultura”, 1959, str. 38.

tično-teorijski čovek, upravo pridonosi tom prevazilaženju istorijske granice između građanske i ljudske kulture. „U ovom procesu kritika oslobađa delatni subjekat, usmerava ga prema horizontu u kome je stvaranje opet moguće.” — (str. 115).

Prevazilaženje nestvaralačkog subjekta, otvaranje perspektive stvaranja u svim domenima, pre svega društvenom, postaje ključ nove kulture. Čovek izgrađujući tu novu kulturu osvaja svoje društveno biće koje je bilo otuđeno — ono je pripadalo ili svetu materijalne proizvodnje, ili svetu politike, ili svetu umetnosti, nikada nije ujedinjavalo u sebi ove funkcije. „Realnost svog društvenog bića čovek osvaja prevladavajući „opću svijest” kao puku teoriju koja, odvojena od prakse, produkuje alibije koji otuđenom čoveku služe kao zaloga autentičnosti.” — (str. 122).

U horizontu praktično-teorijskog čoveka menja se i relacija sa tzv. čistom prirodom, odnosno prirodom izmenjenom ljudskom delatnošću. Granica između ljudi, stvari i ideja postaje promenljiva zavisno od napretka praktično-teorijske delatnosti čoveka. „Stvar je jedinstvo stvari i gledanja na nju, istina nije data, ona se otkriva, nalazi u procesu rada — interpretiranja, modeliranja, uobličavanja, u kritičko-teorijskoj delatnosti koja kombinuje apstraktno i konkretno, svet i svest.” — (str. 126).

Muharem Pervić se u ovoj svojoj knjizi, u istom duhu u kome je izneo i svoja shvatanja o tradiciji i kritici, odredio i prema još nekim značajnim pitanjima ljudskog postojanja, pre svega prema jeziku kao eminentno ljudskoj tvorevini i prevashodno ljudskom instrumentu. Tumačeći funkciju jezika, Pervić je opet svestan svih onih klasnih prepreka koje jezik pretvaraju u zatvoren sistem koji ne doprinosi razumevanju među ljudima. „Zajedno sa jezikom koji nas drži u svetu, razvijalo se i jačalo osećanje da nas jezik od njega deli.” — (str. 81).

Izdvojio sam, međutim, pojmove tradicije i kritike zbog njihove izvanredne aktuelnosti upravo u ovom trenutku našeg društvenog i kulturnog razvitka. Tumačenja ovih pojmova na kojima sam se zadržao najednom nam otkrivaju nedostatak kritičkog odnosa prema tradiciji i kritike kao neophodne misaone delatnosti u vezi sa svim onim što izgrađujemo kao novo. U nedostatku kritičkog odnosa prema tradiciji, još uvek smo često spremni da prihvatimo neka shvatanja o nepromenljivom poretku vrednosti, o tome da ništa ne možemo da postignemo ako se ne oslonimo na nasleđe iz prošlosti, itd, itd. Odsustvo prave kritike nadomešćuje se prividnim polemikama, u kojima nije dovoljno jasno koje je vred-

nosno polazište polemičara. Očigledno je jedino to da se ne biraju sredstva i da je osnovni cilj da se diskredituju pojedine ličnosti i obezvredi sve što su oni do sada uradili. Ovakva polemika pod plaštom kritike upravo je u suprotnosti sa shvatanjem kritike koje izlaže Muharem Pervić — ne dovesti predmet u pitanje, već razvijati njegove oblike postojanja.

Primeri koji bi mogli da se navedu za ovakvu vrstu polemika i kritika sve su brojniji i brojniji u poslednje vreme. Gotovo erupcija nekontrolisanih i u duhu prave kritike neosmišljenih polemika sigurno je simptom jednog stanja i o tome bi vredelo posebno pisati. Nedovoljno obavešteno javno mnjenje može samo da naslućuje prave motive polemičara i da nagada kakvi se računaju u tim polemikama svode. Jasno je samo to da najčešće nisu u prvom planu interesi kulture, nauke, umetnosti — svih tih maltene velikim slovima pisanih reči na koje se pozivaju mnogi polemičari. Nailazeći možda posle mnogih i dugih ćutanja, neke od tih polemika mogu da nagoveštavaju reafirmaciju kritičkog duha koji još nije izgradio svoju kriterologiju, ali mnoge od započetih polemika nastupaju u ime neprihvatljivih principa — bilo da je to prevaziđeni dogmatizam, prikriveni tradicionalizam, profesionalni egoizam, ili nešto slično.

Ima mnogo knjiga koje se nekritički hvale i ima knjiga koje zaslužuju pravo kritičko vrednovanje, jer su podstrek za dalja razmišljanja. Knjiga Muharema Pervića neosporno spada u drugu vrstu.